

JÓKAI FORRÁSHASZNÁLATA.

A Névtelen vár és a Hirhedett kalandor.

(Első közlemény.)

A *Névtelen vár* első lapjának alján ez a jegyzet húzódik meg: «Jelen regényemnek történelmi alapeszméinél Bülau Frigyes, Titokteljes emberek' és I. D. A. Temme, Magasról jövő bűnök' emlékiratait használtam kútforrásul.» Ez után a jegyzet után könnyű Jókai regényét összevetni az ily világosan megjelölt forrásmunkákkal. Csak az a bökkenő, hogy a memoárok kedvelője, aki úgynevezett 'titkos' noteszeit telerotta följegyzésekkel, többé-kevésbé komoly munkák később felhasználható adataival, forrásainak idézésében egyáltalán nem törekszik pontosságra. Címek, kiadások emlékezetből kerülnek a végleges kéziratba — inkább csak az epikai hitel fokozása végett. S ugyanaz a forrásmunka, amelyet egyik regényében vagy novellájában a nagy nyilvánosság előtt 'leleplez', másik regényében vagy elbeszélésében, ahol pedig ugyancsak hűségesen követte, szóba sem kerül. Ezt a módszert tanulmányozhattuk a *Dictionnaire des anecdotes historiques de l'amour* nagyszámú hatásával kapcsolatban: Jókai a címet és a kiadást is¹ pontatlanul jelezte s csak egyetlen alkalommal; pedig ha egy könyv megfogta, évekre, sőt évtizedekre fogva is tartotta² — különösen, ha a könyv olyan gazdag témagyűjtemény, mint a *Szerelmi lexikon* vagy mint Friedrich Bülau *Geheime Geschichten und räthselhafte Menschen* c. sorozata. Bülaunak sok kiadása forog közkezen ma is, s témaszolgáltató frissége alig csökkent jobban, mint Pitavalé. Teljes kiadása viszont nagyon ritka. A *Névtelen vár* forrása a *Die Geheimnisvollen im Schlosse zu Eishausen* c. rész, a gyűjtemény egyik legterjedelmesebb és így legszembevetőbb története.

Viszont a legbuzgóbb kutatások sem deríthettek fényt a Jókai megjelölte második kútforrásra. Boldogult Dézsi Lajos sokáig kereste eredménytelenül; e sorok írója a háború után

¹ Gáspár Jenő, a Petőfi-Társaság titkára, volt szíves közölni velem, hogy Jókai könyvtárában csakugyan a cikkemben gyanított 2. kiadás van meg, nem a Jókai idézte első.

² Jókai Mór és egy francia anekdotakincs. Irodalomtörténet, 1928. 1—22. l.

a berlini Staatsbibliothekben kutatott utána, de sem magában a berlini könyvtárban, sem az összes németországi könyvtáraknak ott meglévő cédulakatalógusában nem akadt Temme ily című munkájának nyomára. Temme sok titokzatos eseményt feldolgozott, de *Magasról jövő bűnök* c. munkája nincs. Számos oly könyvét átlapoztuk, amelyeknek részletei között felbukkanhatott volna valamely ehhez hasonló cím: hiába. S így a véletlenre kell bízunk a rejtély megoldását, amint a véletlen adta kezünkbe annak idején a helytelenül idézett *Szerelmi lexikon* megfelelő kiadását is.

I.

«Eishausen titokzatos vendégei» titkukat magukkal vitték a sírba, s Bülau művében ez a terjedelmes fejezet ezt az alcímet kapta: *Eine wahre Geschichte ohne Lösung*. Történetüket és a megfejtés felé hasztalan törő feltevések sorát nem maga Bülau jegyezte föl, hanem Kühner Károly evangélikus szuperintendens, fia annak az eishauseni udvari papnak, akivel a rejtélyes hős levelezgetett.¹ Amint a *Bevezetés*ben mondja, «harmincegy év alatt sohasem vesztette hosszabb ideig szem elől ezt a különös remeteéletet». S célja az egybegyűjtött anyag kiadásával nem az, hogy maga is megoldást kíséreljen meg, hanem hogy — mintegy olvasóival együtt — keresse a megoldást.

A *Névtelen vár*at már címe is a titokzatos regények közé utalja. A várnak titka van, s ezt a titkot rejtélyes idegenek minden eszközzel védik. Hasztalan vonul fel ostromra a kíváncsiság, a hatóság, az ellenség, a halál: Vavel de Versay gróf senkit sem enged közel bálványozott Marie-jához. Az asszonyt védő lovagot csak egy másik asszony forgathatja ki erősségéből. De most már túl is mentünk a regénynek azon a vonalán, ameddig Bülau közvetlen hatása terjed. S erre nincs szükség, mert a *Névtelen vár* első feléből a *Geheime Geschichte*n oly nagymértékű hatását mutathatjuk ki, hogy kitűzött feladatunk megoldásához szinte áttekinthetetlen bő anyagból válogathatunk.

A *Névtelen vár* megírására Bülau története nemcsak ösztönözte Jókait, hanem szinte ki is hívta rá. Miután hosszasan leírja a württembergi Ingelfingenben (1803—1804?), majd Hildburghausenben,² végül a Coburg és Hildburghausen közt fekvő Eishausenben (1810—1845) megvonuló rejtelmes idegenek életét és a rájuk vonatkozó találgatásokat, azt is megemlíti, hogy 1825 vagy 1826 körül egy francia újság Thuringiában fel-

¹ L. az egyik kiadó, Robert Geerds, zárószavát a leghozzáférhetőbb kiadásban (Reclams Universal-Bibliothek).

² A rejtékhely megváltoztatásának valószínű oka Enghien herceg elfogatása s főbelövetése (v. ö. NV. I. rész).

bukkant francia hercegnőről ad hírt, akinek dolgát azonban jobbnak látják nem bolygatni. A hercegnő kora megegyezik XVI. Lajos leányával.

«Egy regényírónak nem lenne nehéz olyan mesét szőni, amely szerint a valódi királyleány — félig erőszaknak engedve, félig önszántából — az eishauseni várba volna száműzve, miközben hamis Angoulême hercegnőt¹ csempésznek a helyére... De én lennék az utolsó, aki egy ilyen regény koholásába fognék.»

Jókai fölvette a feléje dobott kesztyűt és ebben a leghatásosabb s legköltőibb irányban oldotta meg az eishauseni rejtélyt.

Regényének első része (*Cythere dandárja*) a francia királyleány megszöktetését beszéli el, valószínűleg az ismeretlen második kútforrás alapján.² A kis Marie özrőjével elmenekül, s 'Cythere dandárja' Dealba Themire-t küldi utánuk, hogy csalja törbe s hozza vissza a veszedelmessé váló szökevényeket. A második rész első sorából kiderül, hogy az az ország, amelyről Marie hívei beszélgettek, alighanem Magyarország lesz. Jókai Magyarországra, annak is nyugati vidékére lokalizálta az eishauseni rejtélyt. De bevált regényírói hagyomány szerint nem követi Vavel Lajos és Marie hercegnő útját Magyarországra, hanem Fertőszeg ugyancsak ismeretlen úrnőjének birtokbaiktatása kapcsán előbb a menekültek után eredő Themire-t és a környezet magyar oszlopait mutatja be, s az ő beszélgetésükben terebélyesedik ki a Névtelen vár egész titokzatosága.

A második rész majdnem teljesen Bülau szellemében, szinte az ő szavaival is, fejti ki a rejtélyes idegenek esetét. Evangélikus német vidéket választ helyszínül, mintegy ezzel is közelebb akarván maradni az eishauseni titokzatos személyekhez, akik Németország két különböző pontján izgatták a kedélyeket. S alig kezdődik el a statutióhoz tartozó díszebéd, az alispán egy hivatalos kérdése rátereli a figyelmet a Névtelen várra: annak «servitusa fenntartassék-e?» Mert — magyarázza a bárónőnek:

«Ezelőtt három évvel egy külföldi úr jött ide, akinek nagyon megtetszett ez a magános épület s kivette azt bérbe az akkori tulajdonos bárótól, olyan szerződést kötve vele, hogy a várkastélyhoz tartozó parkban, ameddig az körül van palánkolva, senkinek se legyen szabad rajta és a hozzátartozókon kívül járni.»

A bárónő figyelmét fölkelte ez a kikötés, s tudakozódni kezd a rejtélyes férfiúról, akit csak «a gróf»-nak hívnak, s senkise tudja a nevét.³ Aláírását nem lehet elolvasni,⁴ útlevelet

¹ NV. II. 241: «Capet Mária Charlotta hercegasszony».

² L. a *Függelék*.

³ «Man nannte den Fremden nur schlechtweg den *Grafen*, und diesen Titel mag der Unbekannte auch in der nachfolgenden Erzählung fortführen» (B. III. fejezet).

⁴ Bülau grófjának Charlotte hildburghauseni hercegnőhöz írt levelében is olvashatatlan az aláírás (B. VI. fej.).

nem kérhet tőle a magyar hatóság...¹ Felesége talán van, mert a gróf egy hölgygel kocsizik ki minden nap délelőtt tíz-kor. Ennek a kocsikázásnak minden részlete — még az órája és a paripák színe is — Bülauból való, amint általában Jókaink áhítatos tisztelettel ragaszkodik alapos és körülményes témadója legapróbb megjegyzéseihez is, hiszen történelmet, «valóságot» lát bennük. A gróf cselédsége sem ad csatornát a felgyülemlett kíváncsiságnak. Egy komornyik-kocsis,² egy állítólag jární sem tudó kövér szakácsné³ a bennlakók.

«Azután van két ember, aki bejár hozzájuk, a Schmidt meg a Schmidtné. Ezek soha a házba be nem lépnek, hanem rendszeren öt óraker, télen úgy mint nyáron, megjelennek a kastély rondellájának az ablaka előtt: akkor ott a salugáderen keresztül kiadja nekik valaki a rendeletet, kilenc órára visszatérnek, akkor már egy kosár van kitéve a rondella alá, abba belerakják, amit hoztak, azt kötélén felvontatja valaki s megint kiadja nekik a rendeletet. Ez a két ember egy zsellérházban lakik, amit a névtelen úr vett a számukra.»⁴

A komornyik, akiről Jókai azt mondja, hogy «vas szájú ember», eljár a szomszéd faluba a katolikus templomba, de nem gyónik soha. Csak egyszer szalasztott ki annyit a száján, hogy «az ő úrnője egy szegény árva leány, akinek semmije sincs; de azért mégis mindennel ő rendelkezik». A komornyik Bülaunál «der geheimnisvolle Kammerdiener», «ein wortkarger Mann». Jókainál hordott «ezüst zsinóros bérruhája» itt «volle, reich betresste Livree».⁵ Bülau egyik forrása szerint maga a gróf mondja: «Szegény árva volt, aki mindenét nekem köszönhet», a komornyik pedig így nyilatkozott: «Nincs vagyona, de — ő az úrnő minden felett».⁶

A beszélgetés következő részleteiből csak a széttépett virágcsokor esetét emeljük ki, amelyet Jókainál a tisztartó beszél el. Felesége pünkösdkor szép bokrétát küldött föl az ismeretlen hölgynek. A cseléd szerint, aki bokréta és üzenet vivője volt, a gróf úgy örült, hogy «ugrált, mint a bolond, örömben.» «Ugrált bizony haragjában!» mondja a komornyik s alig lép ki a leány a kastélyból, csakúgy hull a fejére a

¹ Az eishauseni titokzatos pár küzdelmei a hatóságokkal végtelenül egyszerűekké válnak, megoldódnak, amikor a magyar viszonyok közé lokalizálódnak! Az alispán megmagyarázza a bárónőnek, hogy itt a hatóság rosszul járna, ha útlevelet merne kérni: «Hiszen mindjárt kidobnának engem a vármegyeház ablakán, ha valakitől Magyarországon útlevelet kérnék» stb. (NV. I. 66. l. A lapszámokat itt is s ezentúl is a Nemzeti Kiadás szerint adjuk).

² A szolgáló-kocsisról l. B. II. V. 6. NV. I. 67.

³ «Amikor a gróf egyszer, éj idején mégis a lelkészhez küldötte, alig vonszolta magát: egészen elszokott a pusztta földön járástól» (B. IV.).

⁴ Schmidtékről l. Bülau IV. fejezetét.

⁵ U. o.

⁶ B. X.

széttépett csokor virágja. Másnap a tisztartóné, amikor az utcán a gróffal találkozik, félrefordítja a fejét — ezért meg hat palack «Haute sauterne» bort küldenek neki a Schmidt-nével.

Bülaú szerint¹ a papné küldi a csokrot. «Das Dienstmädchen versicherte, der gnädige Herr müsse sich sehr gefreut haben, denn er sei, als sie ihm den Strauss gegeben, wie närrisch in der Stube herumgesprungen». A borküldés Bülaúnál is a félrefordított fej jutalma, de nem a lelkészné kapja a borokat. Jókai szerencsés kézzel kapcsolt össze s individualizált erősebben két párhuzamos anekdotát.

Ő nevezi meg a küldött bor fajtaját is, hogy átmenete legyen a grófi pár életmódjának jellemzéséhez. A remeték jó borokat isznak, a Haut-Sauterne-t Bülaú is nevének nevezi.² Fejedelmi konyhájukról is Bülaúnál esik szó s még azt is az ő felelősségére mondja el Jókai, hogy «húsvét napján páskabarány» van asztalukon.³

A ruházat leírása után a legfontosabb feladat következik: föl kell vetni a *miért?* kérdését. Ez a titokzatos hangulat elmélyítésének eszköze. A válaszul szolgáló feltevések mind megdőlnék, megoldás nincs. Ezek a feltevések Bülaúnál sok helyet elfoglalnak. Nemcsak a szerző mondja el véleményét, hanem idézi a sajtó (pl. XII. fejezet) megfejtési kísérleteit, a mendemondákat, a gróf halálát követő törvényes vizsgálat és hagyatéki eljárás iratait. Ebből a formátlan tömegből Jókai tömör, jól elosztott párbeszédet farag.

A doktor, «a vármegye harangja» háromféle verziót tud. «Az első hiteles magyarázat az, hogy ez a névtelen úr egy külföldön grasszált nagy rablóbanda kapitánya, a ki az üldözés elől vonult vissza rablott kincseivel ide a mi Arkádiánkba. Az a dáma pedig a szeretője, a ki már egyszer Németországban hurokra került, elítéltetett, s az ítélet következtében a homlokán tüzes vassal megbélyegeztetett. Ez az oka, a miért az arcát fátyoltalanul nem mutathatja soha.»

Bülaú, aki a XI. fejezetben számol be erről az elmélet-ről, épügy nem tartja valószínűnek, mint a doktort hallgató bárónő.

A másik verzió szerint «a névtelen lovag egy apácát szöktetett el a kolostorból. A szent fogadalmat megtört égmenyasszonya a vétkes vezekléséül azt a fogadást tette, hogy, kedvesét kivéve, az egész világról le fog mondani; ezért zárkózik el vele egy félreeső kastélyba; ezért nem mutatja az arcát soha senkinek, ő rajta kívül». «Ez regényes, de nem valószínű — mondja ki a szentenciát a Bülaútól sugallt bárónő. — Ha egy apáca annyira

¹ B. VII.

² «Der Graf trank feine Liqueure, nur teure französische Weine (vor allen *Haut Sauterne*)» stb. (B. V.).

³ «Auf Ostern wurde bis zum Tode der Dame regelmässig ein Osterlamm gegessen» (u. o.).

megy, hogy a kolostorból megszökjék a kedveséért, akkor már azt is megteheti, hogy áttérjen a protestáns hitre, s akkor feleségtől mehet a szíve választottjához».

Bülaunál ugyanis ezt olvassuk: «so kann vielleicht am natürlichsten daran gedacht werden, dass die Dame, aus einem Kloster entwichen, das Gelübde gethan hatte, den Bruch des Klostergelübdes durch das strenge klösterliche Leben zu sühnen, d. h. dieses Leben nur zu theilen mit — ihrem Geliebten. Doch liegt allerdings ein Widerspruch darin, dass ein Weib, die den Muth hatte, das Klostergelübde zu brechen, nicht auch . . . hinreichende geistige Freiheit gewonnen haben sollte, um ihr Gewissen mit diesem Bruche selbst zu versöhnen, oder auch durch offenen Übertritt zur protestantischen Kirche und durch Eingehung einer gesetzmässigen Ehe der möglichen Verfolgungen ihrer Glaubensgenossen sich zu entziehen.»

A harmadik lehetséges megfejtés: egy francia tiszt feleségét négy év előtt megszöktette valaki a dieppe-i fürdőből. A kijátszott férj azóta keresi a szökevényeket. A bárónó szerint ez a megoldás sem jó, mert Fertőszegen a szökevényeket nem ismeri senki, tehát födetlen arccal, kevesebb titkozatossággal többre mennének. — Igen ám, mondja a doktor, de egy öreg erdőkerülő — Bülaunál «Chausseewärter» — aki mindennap látja kikocsizni a grófot, azt állítja, hogy a nő, aki vele van, egyik nap öreg, másik nap fiatal: a gróf most már a hajdan megszöktetett asszony leányát csábította el!

Ez Bülau XIII. és XIV. fejezetének (*Eine schauerliche Hypothese*) kivonata. De ámbár ezt a szörnyűséget a társaság egyhangúlag elveti, Jókai nem feledkezik meg róla. Amikor a regény dereka táján a megpróbáltatások órája következik, és a cselszövő Fervlans megkörnyékezi a Névtelen várat, azzal az ürüggyel akar oda benatolni, hogy ő a megszöktetett feleségét kereső Barthelmy Leon s ha török-szakad, látnia kell a fátyolosan kikocsizó hölgy arcát. . .

De maradjunk egyelőre a titok fátylát lebegtető feltevéséknél. Az inzsellértől ered a legtréfásabb mendemonda: a lefátyolozás magyarázata az, hogy a rejtélyes dáma nem más, mint a «disznófejű kisasszony»! Ezt az elméletet «kacajhullám» mossa el — pedig ezt valóságban emlegették Hildburghausen együgyű lakói, a koburgi fodrászra hivatkozván:

«Es wurde erzählt und vielfach geglaubt, ein Friseur in Koburg, der vor der Ankunft der Unbekannten in Hildburghausen die verschleierte Gräfin einmal frisierete, habe sich, als der Schleier sich verschob, an dem Anblick dieses Rüssels entsetzt und könne dessen Dasein beschwören. Das schöne Gesicht, das Andere gesehen haben wollen, wurde daraus erklärt, dass die Dame eine Larve trage.»¹

¹ B. V.

Jókainál a patvarista is beleszól az elfajult találgatásba s azt állítja, hogy az ismeretlen hölgy nemcsak nem szörnyeteg, hanem épen a «leggyönyörűbb, isteni szépségű kisasszony!» Amint az a regényhősnőktől elváratik. De ez is megvan Bülaun jelentésében. Maga a történet elbeszélője, a lelkész fia, tizenöt-éves korában távesövön át látta a kastély úrnőjét, amint az a nyitott ablakban állt és süteménnyel macskát etetett. Jókainál a macskák száma négy — ahány, annyi színű — s a hölgy szépsége is bővebben le van írva. De megint megegyezik Bülaunval abban, hogy «nem azzal a szóval hitta a macskákat, a mivel mi szoktuk: czicz! czicz! hanem azt kiáltotta nekik, hogy, pusz, pusz!» — «Ah! szólt meglepetve a bárónő. A hollandiak szölitják így a macskákat.»

Bülaun szövege szerint egy paraszt hallja a hívószót: «ein Bauer hat einmal gehört, wie die Dame Katzen . . . vom Fenster des Schlosses aus, Puss! Puss! lockte. Dies ist, soviel ich weiss, im Hannöverschen, Westphälischen, Englischen und Holländischen der Lockruf für die Katze.»¹

De az «audiát» előtt már a tiszteletes úr is védelmébe vette a Névtelen vár lakóit. «Tiszteletes Mercatorius uram» különös levelezést folytat a gróffal. Minden reggel megkapja a kastély uratól az Augsburgi Allgemeine Zeitungot és Schmidtné által leveleket, amelyeket női kéz ír.² Egyszer három virágos címer volt a levélen.³ A levelezés úgy indult meg, hogy az idegen úr a kutyaugatás, a bakter kiabálása, a falusi gyerekek fészekszedése ellen emelt kifogást.⁴ «De mind-ezeket sohasem a maga nevében panaszolta el, hanem egy harmadik személyre vonatkozólag tette, akit nem nevezett meg, csak azt írta: félnek a kutyaüvöltéstől; — szeretik a madarakat; — felijednek az ör kiáltásától.»⁵ Azután az újévi üdvözlőzést szüntette meg.⁶ A lelkésznek könyveket is kölcsönzött.⁷

¹ U. o. — A négy lehetőség közül a hollandit talán azért is választotta szerzőnk, mert Bülaun történetében az egyik fellelés — s épen a törvény által elfogadott — hollandinak tartja a grófit.

² B. VI. másként. De egybűtt a hölgy ír a gróf helyett, s ezt az adatot használja itt fel Jókai.

³ B. VI: «drei Lilien im Felde». Jókai azért nem mondja határozottan, hogy liliomról van szó, hogy éreztesse: e naív és jóhiszemű társaságban csak a bárónő sejtethi a liliomos címer jelentőségét.

⁴ B. V.

⁵ «gegen seinen Correspondenten hat der Graf niemals nur mit einem Worte der Dame erwähnt . . . Nur in sehr einzelnen Fällen schien ein unbestimmtes „man“ die Anwesenheit einer zweiten Person im Schlosse anzudeuten. So schrieb der Graf bei einer oben erwähnten Gelegenheit: „man hat die Nacht schlaflos zugebracht und fühlt sich sehr angegriffen.“ (B. VII.)

⁶ B. V. Amikor a hivatalos panasz s méltatlankodás nem használ: jótékonysággal s a méltányosságra való hivatkozással. Az egész eset fölött a *Falu végén kurta kocsmá* hangulata lengedez.

⁷ Bülaunál megfordítva: a gróf kér könyveket.

«Minden nemzetbeli classicusai meg vannak. Azután Wieland, Lessing, Kleist, Börne, Locke, Schleiermacher művei.»¹ «Gyakran a leghevesebb disputába elegyedtünk, egy nap tízszer is megfordult Schmidt, a futár a Névtelen Vár és parochia között a véleménycserét ide-oda hordva, s ugyanaz nap elmentünk egymás mellett az utcán anélkül, hogy egyebet mondtunk volna egymásnak, mint jó napot.»²

A jótékony gróf *távcsövén* keresztül figyeli a falu életét.

«Elnézegeti, hogy mulatnak a paraszt legények egymással s nekem megírja, hogy ezt vagy amazt a szép leányt jó lesz meginteni, mert nagyon szilajon járja a táncot; meg, hogy ezt meg ezt a menyecskét megdorgáljam, hogy ne nyissa ki az ablaktábláját, mikor éjjel kocogtatnak rajta.»

A távcső is Bülaui grófjáé, s ő is ilyen célra használja;³ de Jókai a regény cselekvényében is szerepet juttat majd neki: Katalin-Themire erre a távcsőre számítva rendezi az álbetörést, amely a Vavelban szunnyadó lovagot arra kényszeríti, hogy a „megtámadott” nő segítségére siessen s a bárónővel megismerkedjék.

Mindaz, amit a bárónő a Névtelen várról hall, fölcsigazza kíváncsiságát. Az ő kedvéért határozza rá magát Görömbölyi Bernát alispán úr, hogy hivatalos ürügy alatt betolakodjék a Várba.⁴

S most következik az exozicció második része. Eddig csak beszéltek a Névtelen vár lakóiról, most már szemtől-szembe láthatjuk a titkát védő Vavelt, aki «kifüstöli» alispán uraimékat a kastélyból⁵ — pedig a pipákat előre elzáratta.⁶

A kastélyban «az aggodalomig vitt tisztaság» uralkodott, akárcsak az eishauseni házban.⁷ Amikor az alispán azzal akarja felolvasztani a hideg udvariassággal tárgyoló Vavelt, hogy a bárónő nevében az eddigi bérösszeg feléért ajánlja föl a kas-

¹ V. ö. B. VI. Bülaui grófja Wieland mellett a «destruktív» Börnét és Heinét is szereti. Programja nagyon változatos: egyetlen év keretén belül a következők érdekelték: állati mágnesség, Locke, Kant, Schelling, Schleiermacher, de Wette, gondiviselés, halhatatlanság, pozitív vallás, Stoiberg át-térése, egyetemi reform, az egyiptomiak eredete. Vesszőparipája a meteorológia. Orvosi ismeretei jelentékenyek. — A könyvekre nézve v. ö.: B. VI. — NV. I. 73, 129, II. 46 stb.

² «Sie grüssen sich *stumm* und fremd und eilen nach Hause — um sich zu schreiben. Sie sprechen sich nie». (B. VI.)

³ U. o. «...über die wachsende Vergnügungssucht der Bauern; über die Löwin des Dorfes, die noch schönere Tochter des Schulmeisters (und beide hatte der Graf natürlich durch sein *Fernrohr* beobachtet); über andere Vorfälle des Dorfes» stb.

⁴ Bülaui szövetségében többször megkísérlti a hatóság, hogy behatoljon a titokba, de mindig meghátrál — mert nem akarja a környék jótétevőjét elveszteni.

⁵ Mint Bülaunál (VII.) egy idősebb urat. Amikor Lajos felszabadul, ő is kibékül az alispánnal.

⁶ A pipafüstöt Bülaui grófja sem türi (B. V.).

⁷ «In meinem Schlosse daheim, auf den grossen Marmortreppen, ...durfte nie ein Stäubchen liegen» (B. V.).

télyt és a parkot, az még jobban megfagy: ő bizony nem fizet kevesebbet, mint az előző tulajdonosnak.¹ A saját nevét alaposan bediktálja a gróf: «Vavel de Versay Lajos» — de amikor a grófné családi nevét kérdezik tőle, válasz nélkül faképnél hagyja a társaságot. «Hanem ez is csak Magyarországon történhetett meg egy megye főnökével (aki kormányzó ugyan, de nem rendőr), hogy arra a kérdésre: „ki lakik ebben a házban?” azt feleljék neki, hogy „ott kinn tágasabb!”»

A harmadik rész — címe *A macskák tündéresszonya* — még beljebb visz bennünket a rejtélyes palotába. De most már csak bennünket, nyájas olvasókat. S bár itt is Bülau értesülései csiráznak, a magyar regényköltő már nagyon sokat termel ki a maga képzeletéből is. A német lelkészfiú macskát etető szép dámája itt macskák tündére lesz, törekeny és bájos serdülő leány, akinek arcán lehetetlen föl nem ismernünk a Bourbonvonásokat:

«A villogó sötét szemek, a könnyen táguló rózsaszín orrcimpák s az a sajtászerű, gömbölyű tokának induló áll, valami nevezetes családi jeleget kölcsönöznek az arcának, ami első tekintetre elárulja a rokonságát olyan arcokkal, amiket sokan ismernek.»²

A kutyák vontatja macska-hintó, a kedvenc veréb, a «kintorna» vagy «csavarorgona», a zenélő óra³ néhány lapon a XVIII. századi francia festők érzelmes intérieurjeinek hangulatát árasztja. Aztán megjelenik Vavel, elkezdődik és leperreg a kocsikázás gépies ceremóniája meg az egész nap megszokott és kissé megunt beosztása.⁴ Csak a születésnap kivétel: ekkor szabad Marie-nak bírálgatni és kívánni, érzelmeit szabadjára engedni. Jóka most már szárnyra kap és félig-meddig búcsút mond a német történetíró földön járó, adatok súlyával terhelt szövegének. Nem is áll meg Bülauval a külső szemlélők találgatásánál, hanem — elfogadva a politikai megoldást — kiaknázza a szép királyleány és alázatos testőre nehéz helyzetének minden lélektani és költői érdekességét. De ezen a téren is fel-felhasználja a német író festői adatait. Amikor Bülau beszámol a rejtélyes

¹ B. V: «... Der Graf lässt zurücksagen, der vorige Kammergutspächter habe 40 Fl. Pacht von ihm gefordert und erhalten; es würde ihn in Verlegenheit setzen, wenn die herzogliche Kammer weniger nehmen wollte.»

² Bülau többször említi a titokzatos nő hasonlóságát a Bourbonokhoz. L. odébb.

³ «Unter den Erzählungen, die darüber cursirten, zog mich als Kind besonders die an, dass man im Schlosse den artigen Zeitvertreib habe, *Hunde an einen Wagen zu spannen und damit die Katzen durch die Zimmer und Säle des Schlosses hindurch spazieren zu fahren.* Auch eine grosse *Drehorgel* befand sich in einem Hinterzimmer» stb. «Eine kostbare Tischuhr aus Paris...»

⁴ Bülau pontosan leírja a kastély napirendjét (tej, ujság, kicoesizás, délutáni posta stb. B. IV.). A fekete lovakról: B. IV — NV. I. 93. A szomszéd város előtt fordul meg a hintó: B. IV — NV. I. 67.

hölgy halálának s temetésének körülményeiről, azt is följegyzí hogy az elhunyt selyemtárcájában 20 Lajos-arany, egy dobozban 10—12 dukát és pár tucat tallér (Kronthaler) maradt. «Harminc év óta nem volt alkalma egyetlen fillér kiadására» — jegyzi meg magyarázatul.¹ Jókai Marie-ja születése napján még akarja ajándékozni a falu gyermekeit s gyermek módjára válogat a pénze között. «Ez a leány nem tudja, hogy mire való a pénz? Mi különbség van arany, ezüst meg réz között?»

Marie születése napjára ajándékot kér: egy fürdőruhát — «Melusine úszóöltönyt» — és a vele járó darabját a szabadságnak: hogy a Fertő-tóban kedvére fürödhessen. S így a második rész III. fejezetében a magyar miliő, a Fertő furcsa poézise terpeszkedik el, a vidrafejú szörnnyel, amely a szabadságnak hamar véget vet. A Fertő és a szörnnyeteg nem Bülauból kerültek a *Névtelen vár* anyagába: értük külön tanulmányokat folytatott Jókai, amint azt *Függelekünk* mutatja.

De még ugyanebben a fejezetben hűségesen visszatér az eishauseni kincsestárhoz. Lajos megbetegszik, és Marie a komornyikkal elhagyja a várat, hogy orvost hívjon szeretett betegéhez. Tromszky Fülöp doktor² megjelenése kiugrasztja a beteget ágyából: Lajos a komornyikra veti magát s fojtogatni kezdi, de Marie egy parancsszava engedelmes báránnyá szelidíti. «Hanem a doktor megjelenése mégis használt a betegnek. A szertelen indulatrobamtól a természet önkéntes reakciója fordulatot idézett elő bajánál.» A *Geheime Geschichten* titokzatos hölgye nem mer ugyan kimenni a kastélyból, de mégis Bülau inspirálja Jókait, mert ő beszél a doktor látogatásainak nehézségeiről és ő érezteti, hogy Marie fogoly és mégis úrnő mindenek felett. Szelíden túri sorsát, de ő az ura sorsának.³ Amikor a gróf súlyos beteg, az eishauseni «grófné» kétségbe van esve s saját személyében mutatkozik a doktor előtt.⁴

A regény első kötetének két főfeladata van: bemutatni a titok fontosságát (ezt a megóvására szolgáló eszközök mérteke jelzi) és felsorakoztatni a titkot fenyegető veszélyeket.

¹ B. X.

² A német forrásban is szó van doktorokról, az egyik Bochmann kirurgus.

³ L. a komornyik halálának drámáját. Bülaunál a grófnő halála után jön orvos az öreg grófhoz, s ez alig tudja túrtörtetni magát: sok célzást tesz már-már aktualitását vesztett titkára. A hetvenéves férfi olyan most, mint egy sebzett oroszlán. Testhen-lélekben szenved, de akaratereje töretlen, szelleme világos és mozgékony. «Az izgalom csaknem túllépette vele az elővigyázatosság korlátait.» Később így írt az orvos látogatása alkalmával tanusított magaviseletéről: «Es geht mir wie den Nonnen: wenn sie einmal sprechen dürfen, sprechen sie zu viel». (B. IX.)

⁴ B. VII.

A hivatalos küldöttség után sorra fenyeget: a zsvány, «Barthelmy vicomte», a komornyik halála — közben mint egy árnyékos szárnyú héjja, egyre szűkebb körökben kering a bárónő minden olvasó által féltve sejtett titka, a legnagyobb veszély. (V. ö.: B. VIII.)

A negyedik rész (*Sátán Laczi*) tovább szövi az előbbi rész végén megpendített motívumot: összehozza a bárónővel Lajost — pedig az nemrég oly indulatosan jelentette ki Marienak, hogy sohasem találkozhatik vele. A továbbszövés megint bülaui átmenet felhasználásával történik, mert a *távcső*, s a *jó-tékonykodás* szenvedélye szerepel benne. Lajos távcsövében figyel Schmidtéket, hogy nem állnak-e meg útközben fecsegni; távcsővel figyel a szegény gyermekeket, akiknek majd karácsonyfát állíttat; közben látnia kell szép szomszédasszonyát is, aki Marie tetszését is megnyeri. A bárónő még a jóteékonykodás terén is versenyre kel a gróffal:¹ masinalábat csináltat a marengói féllábú hadfinak. Verseny és levelezés indul meg a két mecénás között, s közösen mentik meg a hirhedett rabló, Sátán Laci feleségét is a népharagtól s az elzülléstől. Egy éjjel, holdfogyatkozáskor, rablók támadják meg a bárónőt, és ez a vis major Lajost épúgy meggondolatlan lépésre bírja, mint nemrég az ő betegsége Marie-t. Lajos a bárónő segítségére siet és — megismerkedik vele. Pedig minden jel árnyékot von erre az ismeretségre, és Sátán Laci is óva inti a grófit, hogy ne bizza el magát a vár hozzáférhetetlenségében. Az ő tanácsára lép kapcsolatba Vavel Mátyással, az ezermesterrel — amint Bülaui grófjának is kedvence Christ, az asztalos.

Az ötödik rész (*Barthelmy Ange*) új viharfelhőt hoz Lajos egére, s a zivatart csak látszólag lehet elhárítani: megint lemos egy darabot a Névtelen vár titkának falából. Themire cinkosa, Fervlans, azzal az ürüggyel, hogy ő a megszökött feleségét hajszoló Barthelmy ezredes, látni akarja a titokzatos nő arcát. A bárónő felajánlja Lajosnak «segítségét»: majd ő kocsizik ki vele s az ő fátyolát bátran föllebbentheti Fervlans. De Lajos sem maradhat meg ennél: az áldozatért lovagi áldozattal kell felelnie: kijelenti, hogy a bárónő — jegyese... S ezzel olyan súlyos csorba esik a Névtelen vár zárkózottságán, amilyenre az eishauseni kastély történetírója gondolni sem mert volna. A Themire-cselszövény Jókai leleménye.² De Barthelmy Ange neve és története — amint láttuk — Bülauból került a *Névtelen várba*. Az eishauseni rejtélyes férfiú hagyatékában talált iratok közt egy levélsorozat is van,

¹ B. V: jóval Charlotte von Hildburghausen hercegné halála után utóda («die Erbprinzessin») levélben kéri a gróf támogatását az ipariskola felállításához. Erre a gróf 10 louis d'ort küld a lelkésznek stb.

² Hacsak nem Temme ihlette.

amelyet egy «Angés¹ Berthelmy née Daniels» nevű asszony írt Le Mansból, nyilván a grófhoz. Az Augsburger Allgemeine Zeitung egy heidelbergi levelet közöl, amely szerint:

«Wahr ist, dass eine geborne Daniels, verehelichte Berthelmy, Ausgangs der neunziger Jahre in Frankreich lebte. Diese Frau, aus Cöln stammend und mit einer gräflichen Familie Foy in Paris verwandt, muss nachher im jetzigen Rheinbaiern wenigstens eine Zeit lang bei einem Verwandten gelebt haben, wo ihre Tochter, wahrscheinlich noch lebend, verheiratet war. Jener Berthelmy soll ein französischer General gewesen sein.»

Ezt olvassuk a XI. fejezetben. A XII. aztán fölveti a szöktetés teóriáját: Van der Valck,² aki már Franciaországból ismerte a német származású francia asszonyt, végül magával vitte ezt Ingelfingenbe, majd Eishausenbe. De a férjtől reszket a bűnös pár, s amikor Augereau hadteste Koburgon keresztül Eishausenbe érkezett (1813), a «gróf» nagyon félt a fölfedezéstől s erre célzott, amikor később azt mondta: «damals war ein Mann hier, der, wenn er mich gesehen hätte, mein Schicksal entschieden haben würde.»³ Ebből a féltékeny férjből faragta Jókai Fervlans alakját, de céljának megfelelően átalakította az esetet: Fervlans csak megjátssza a feleségét kereső Berthelmy szerepét, hogy leleplezze XVI. Lajos leányát. Hogy az ál-vicomte két orosz tiszttel mint tanúval kísérteti magát, az Bülaunak arra a megjegyzésére emlékeztet, hogy az eishauseni gróf ismerte I. Sándor cárt, vele megbeszélése is volt, s egy orosz katonát megvédett a falusiak ellen.

A bárónő megkérdezi a gróft: «Önnek nincs gyermeke?» «Nekem? kiálta fel elbámulva a gróf. S aztán nagyot sóhajtott. Arcán mondhatatlan keserűség volt kifejezve. (Igaz! Hisz róla azt hiszik, hogy neje van!)» Bülaunál is: «Man erinnerte sich, dass er einst auf die Frage, ob er Kinder habe, mit tiefer Wehmuth antwortete: ‚Wenn ich so glücklich wäre!‘»

Míg Bülaunál a kocsikázás megszüntetése anyagi okokból és közvetve a titok védelmében történik, Jókai finomabb meg-

¹ A fentebb említett Reclam-kiadásban «Angnés»-t találunk, talán az «Agnès» név hatása alatt. Jókai — épúgy mint Duckett francia fordítása — Angés helyett Ange-t ír s ezt még szójátékra is felhasználja: «En bizonyos vagyok felőle, hogy mi ketten találkozni fogunk, s akkor majd az, aki nem rabolta el Barthelmy Ange-t, el fogja rabolni Barthelmy Diablet!» (NV. II. 61.) Figyeljük meg, hogy Jókai Berthelmy helyett Barthelmyt ír (ez sokkal gyakoribb forma).

² Ha el kell is ejtenie a Van der Valck-kombinációt, Jókai azért nem ejti el a nevet: Lajos bankárja, «Van der Valk» révén értesül az európai politikai eseményekről. A bankár híres tyúktenyésztő és láthatatlan írással tojáshéjra írt tudósításokat küld ügyfelének. (NV. I. 256—257.)

³ 1814-ben vagy 1815-ben csak a lelkes ügyességének sikerült elhárítania az eishauseni kastély felől egy orosz kapitány beszállásolásának veszélyét. Huszonkét évvel később azt mondta grófunk a doktornak: «akkoriban (a csapatok átvonulásának idején) volt itt egy férfi, aki titkomat ismerte és ha meglátott volna, ez sorsomat eldöntötte volna». (B. VIII.)

okolást talál: Marie azért mond le erről a szórakozásáról, mert halvány féltékenységet érez, amióta a bárónő elfoglalta az ő helyét Lajos mellett a hintóban... «Lajos eladta a lovakat. Potom áron, ajándékképpen vesztegette el egy helybeli paraszt gazdának s a két elkényeztetett paripa tanult azontúl szántani.»¹

A Barthelmy Ange-kaland óta Marie beszorult a kertbe.² Egyszer Schmidték legényfiához lépett s levelet akart vele küldeni — Katalinnak.

«De alig mondhatta idáig, még a levél jóformán a kertészlegény kezében sem volt, amint a kastély északi oldalán levő kis vasajtó hirtelen fölpattant s azon előrohant Vavel gróf, dühösen, mint egy vadállat. Egyik kezével a megrettent kertészlegény karját ragadta meg s olyat penderített rajta, hogy az orgonabokrok közé kalimpázott» s i. t. «Az a jámbor kertészlegény élete fogytáig abban a hitben maradt, hogy ő belé egy elátkozott hercegasszony volt szerelmes, de rajta kapták a félbeszakadt szerelmi vallomásnál s így nem lett e kész szerencséjéből semmi.»

Bülaui VIII. fejezetében ezt olvassuk: «Jener Schmidt ...hat mir... einmal zu verstehen gegeben: der gnädige Herr sei eifersüchtig auf ihn... Bei einem seiner Besuche, die der Graf und die Gräfin in ihrer neuen Besetzung zu Hildburghausen gemacht, sei er, der junge Schmidt, in einem Winkel des Gartens beschäftigt gewesen, — allerdings ohne Vorwissen des Grafen, der wohl den Garten leer geglaubt hätte. Da sei aus einem Gange des Gartens heraus die Gräfin getreten, habe ihn erblickt und sei, wie es schien, anfangs erschrocken, bald aber mit hastigen Schritten auf ihn zugeeilt und habe fast athemlos gesagt: Lieber Schmidt, ich möchte Sie gerne sprechen, ich... In dem Augenblick aber sei der Graf aus dem Gange getreten, wie wüthend herbeigerannt und habe die Gräfin am Arme fortgeführt».

Ezt a részletet Jókai gondosan megőrizte és felhasználta, de úgy, hogy a cselekmény hatalmas lökést kaphasson tőle. Marie Katalinnak ír s amikor Lajossal egyedül marad, hatalmas és megindító jelenet kezdődik a Vavel boldogságát követelő s benne a maga boldogságát látó királyleány és a Névtelen vár politikai titkához hűséges lovag között.

Lajos egyre izgatottabb. A Schmidt- eset után — de most már igazán nem Bülaui, hanem a kertészkedő, a dilettáns fűvész Jókai érdeméből — új felcsattanás következik: a kertész kap ki, mert az üvegházban olyan virágot is termesztett, amely a «légion d'honneur» csillagához hasonlít s a neve — «Napoleona imperialis»...

S most elérkezünk a titok óvásának tragikus csúcspontjához, amely Bülauból való, de Jókai csinál belőle «pièce de résistance»-ot. A hatodik rész címe: «Halál a háznál». Előbb

¹ B. IV. «In der Nacht hatte der Graf den Schulzen wecken lassen und ihm die Pferde um ein Drittel des Werthes verkauft. Wie Diogenes zuletzt noch seinen Becher wegwarf, so hatte der Graf sich des letzten Verkehrs mit der Umgegend entschlagen.»

² Jókainál a Fertő partján van ez, Bülaunál külön, a hegy oldalában.

Dávid, a veréb hal meg, s Marie, a Greuze-ihlette kor francia gyermeke, eltemeti (a *Marseillaise* dallama mellett).¹ De ez csak hangulatelőkészítő. Tudjuk már, hogy a Névtelen várba nehéz bejutni orvosnak; azt is tudjuk, hogy a komornyik nem gyónhatott. De amikor a halálos beteg kíván orvost és égi vigaszt, s azt megtagadják tőle, akkor a titok nagysága egész végzettségében fölmagasodik a gyötrődő emberek előtt. Henry — ez lett Bülaú Philipp Scharre-jának neve a *Névtelen várban* — nem vájások asszonyt kíván, amilyent ura ajánl neki, hanem papot. De Lajos ezt határozottan megtagadja tőle, és csak Marie megjelenése pótolja a lelkészt, ő nyugtatja meg a haldokló komornyikot. Hatalmas jelenetsor ez, amely még egyszer kifejti Lajos és környezete tragikumát és Marie emberfölötti fenségét.

Bülaú a IV. fejezetben alapozza meg ezt a jelenetet: «In der letzten Krankheit des Kammerdieners... wurde derselbe Arzt wieder zu dem Kranken gerufen, fand ihn aber bereits in einem höchst bedenklichen Zustande. Der Graf liess den Arzt fragen, ob er an die Herstellung des Kranken glaube, und da der Arzt dies verneinte, liess er ihm wenige Tage darauf sagen, er wolle ihn nicht weiter bemühen... Wirklich starb der Kranke ohne weitere ärztliche Hilfe, und nur von einer zur Verschwiegenheit verpflichteten Frau, der sogenannten *Teichgreth*, gepflegt. Es wurde damals erzählt, auf dem Sterbebette habe der Kammerdiener in grosser Unruhe nach dem Geistlichen verlangt, der Graf aber die Erfüllung seines Wunsches verweigert. Gewiss ist, dass der Kammerdiener in seinen gesunden Tagen den Pfarrer angegangen hatte, er möge ihm gestatten, dass er heimlich bei ihm beichte und das Abendmahl nehme; der Graf dürfte es nicht erfahren.»

Az I. kötet végéhez érkeztünk. Fordulópont ez: Vavel láncai lepattannak, a Névtelen vár kapui megnyílnak, a bárónő eléri célját: amikor Lajos a magyar insurrectióval Napoleon ellen indul; az ő kezére bizza két drága kincsét: Marie-t és azt az acélládikát, amelyben iratai vannak. A II. kötethez Bülaú fejtegetéseinek kevés a köze: most már a regény kereke magától forog. A bárónő igazán beleszeretett ellenfelébe s nem adja ki Fervlansnak Lajos kincseit. Fervlans meghal: Sátán Laci öli meg, aki a grófnak hálával tartozik. Az insurrectio elbukik, de Marie lemond a trónról és boldogan hal meg, mert két boldog embert hagy maga után, akik szeretik egymást.

*

Amikor a láncok lehullanak, az alispán is színről-színre láthatja a vár úrnőjét. «Az erős férfi, az alispán megdöbbenve nézett a leányra. Halkan suttogá Vavel Lajosnak: — Bámulatos hasonmása egy szerencsétlen királynénak! — Éppen ilyen volt menyasszony korában!» Bülaúnál B. meiningeni titkos tanácsos fedez fel a nő arcán Bourbon-vonásokat.

¹ Bülaú grófnéja eteti a verebeket és sokáig gyászolja kedvenc pávjája halálát (V. fejezet). V. ö. NV. II. 43.: *Marie és a pávák*.

Lizette, a szakácsné is megkapja a maga egy-két jelenését. A kis ingecskek, szoknyácskák, amelyeket Katalinnak mutogat, Bülaunál a hagyatékban vannak meg.

Marie okiratai elégnek, s ő végkép fölveszi *Botta Sofia* szerepét. Ezt a nevet Bülauból vette Jókai, ahol a gróf így jelenti be elhunyt élettársát: «*Sophia Botta*, ledig, bürgerlichen Standes, aus Westphalen, 58 Jahre alt.»

Temetése nem éjszaka történik, mint Bülau hősnőjéé, hanem azért az éji temetés hangulatából maradt valami a *Névtelen várban*.¹

*

Bülau XIV. fejezete a grófot szörnyű bűnökkel gyanúsítja. A szerző szerint ez a más forrásból származó «schauerliche Hypothese» nem valószínű.

«Wir unseres Teiles hoffen (mondja az utolsó fejezet végén), dass, wenn über dem Grabe des Einsiedlers des Schlosses von Eishausen die noch festgeschlossene Knospe des Geheimnisses sich öffnet, die erschlossene Blüte es zeigen wird, wie sie aus einem reinen, grossen und vielleicht unglücklichen Leben hervorgetrieben ist, und dass die Dankbarkeit nicht erröten wird müssen, wenn sie diese Blüte auf dem Grabe der Verstorbenen pflegt.»

Az eszményi alakok nagy szobrása, Jókai szívesen magáévá tette Bülau optimizmusát. Regényében a «tiszta, nagyszabású és néha boldogtalan» élet hőségé avatta Vavel de Versayt, akinek áldozatát a hazafiasság nemes motívuma magyarázza. A törhetetlen idealizmusú, dacos akaraterejű férfi egyébként is nagyon beleillett Jókai hős-galériájába, amint beleillett a reménytelenül szerető fiatal leány is, aki egy nemes, de idejét mult oltár papnője és vértanúja. A lovagiasság, ez a magyarfrancia síkban különösen nagyraértékelt erény, a *Névtelen vár* remetéjében érte el teljes apoteózisát. A hős minden ereje és egyetlen gyöngesége a lovagiasságból származik; ezzel fogja meg Thémire-Katalin, amikor «kompromittálja magát» Vavelért, s ezzel elkerülhetetlenné teszi az eljegyzést.

¹ «Der Graf liess die Dame in dem Berggarten begraben, den er in der Umgebung von Hildburghausen besass, und in dem, wie er sagte, die Verstorbene einige Mal mit Freuden verweilt habe. Die Leiche wurde nach Mitternacht mit Fackeln von Eishausen abgeführt...; der Sarg wurde von der Dienerschaft geöffnet; der Graf selbst hatte es so befohlen; die Tote war in weissem Atlas gekleidet. Alle die sie sahen, waren ergriffen von der rührenden Schönheit, die hier der Erde übergeben wurde.» Valami misztikus és groteszk elem mind a két temetésben van: Jókai a vidrafejű szörnyvel rakatja ki Marie sírjára a kereszt jelét; Bülau kíváncsi emberei pedig azt a hírt terjesztik el, hogy a grófné koporsójában viaszbaba nyugszik: «Im Publikum aber kam bald die Sage in Umlauf, es ist eine Wachspuppe begraben worden und die Gräfin selbst sei nächtlicher Weise aus dem Schlosse geführt worden und von der nächsten Station aus mit Extrapost abgefahren.» (B. IX.)

Vavel munkája «nehéz munka». «Noviciátusom az eishauseni kastélyban nehéz, nagyon nehéz volt» — mondja később Bülau öreg grófja és Jókai nem győzi hangsúlyozni Vavel áldozatának tragikus méreteit. A temperamentumos, türelmetlen férfi alig győzi várni az őt felszabadító trombitaszót s még Katalin előtt is elszólja magát: «Nem szándékom itt ebben a bagolykalitkában megöszülni.» Bülau grófja is átmenetinek tartja fogságát: Eishausenben eleinte még a bútorokat is csak bérlé. De talán még nehezebb küzdelme a belső fronton: Marie ébredő szerelme ellen. Fogadalmához híven csak úgy szereti leendő királynőjét, «mint a fakir a Brahmáját, mint a persa Hosszejnát, mint a carthausi a Boldogasszonyát»... Bülau Vavele is sejteti, hogy élete elhúnyt társát sem házasság, sem jellegzetes szerelem nem láncolta hozzá (B. IX). Másrészt a «grófné» is átérezte az áldozat nagyságát: «Ich weiss es, dass du, geliebter Ludwig» — magyarul de sokszor felcsendül ez a «kedves Lajos!» — «um meinetwillen vieles hingabst, und nur mit meiner Liebe kann ich deine tausend Opfer vergelten.»

De e nehéz munkának megvan a maga szépsége is. Jókai utolérhetetlen varázssal vonja körül a természete ellenére komor férfit, aki örökös tanulmányaiba mélyedve ül a lámpa mellett, míg védence a vasredőny mögül nézi klasszikus arcélét s visszanyert álmába hanyatlik felelőtlenül, mint a gyermek.¹

De mélyen élvezte Jókaink a *titokzatosság* készen kapott és történelmi szentesítésű lehetőségeit is. Vavel de Versay bizonyos értelemben Jókai Nemo kapitánya (Verne trilógiája 1868-tól 1875-ig jelenik meg), a hazafias indokú magányosság hőroza;² de nem Übermensch, hanem az eszme szolgája; nem óriás méretű és gyújtó haragú lázadó, hanem a hűség és fegyelm lovagja, «ein treuer Diener seiner Herrin». Míg Nemo beleolvad a természetbe, hogy elemi erőként állhasson bosszút, Vavel de Versay kincset rejteget és megbújik, hogy el ne rabolhassák. Nemóra nem hozhat veszélyt, ha titkát megfejtik: Lajosnak ez a titok mindene, s minden ötlet, minden ezermesterség, minden békés és erőszakos eszköz jó, ha a titok megfejtését kell megghiúsítania. A magyar regény mélyén ez a veszedelmes játék lüktet: Vavel játszámája a környezettel, hiva-

¹ NV. I. 94. — B. III.

² Nemo egyébként is közeli rokona Jókai nem egy hősenek. Vavelhez sok szál fűzi. Ugyanaz a férfi, aki mint eszményének fanatikusa az erőszakról sem riad vissza, ha a belső parancs erre szól, lelke merev vigyázz-állását szívösen omdja föl jótékonykodással, ártatlan kisemberek megsegítésével. A *Rejtelmes sziget* szabadságszerető hajótöröttjeit Nemo épúgy figyeli és segíteli, mint a telescopiumos gróf Fertőszeg minden rendű és rangú polgárait, a «becsületes» zsványt sem véve ki... Ami Nemónak Smith Cyrus, a legértelmesebb szigetlakó, az Lajos gróf számára a lelkész. A technika, a mesterkedés naiv szeretete is összeköli a két regényt, vagy még inkább: a két író.

talos hatóságokkal, kémekkel, kíváncsisággal, szerelemmel — önmagával is.

De a rejtéllyel Jókai nem él vissza, a *Névtelen vár* nem detektívregény.¹ Marie kilétét kezdettől fogva sejtjük; így sem ő, sem Lajos nem kerülhet gyanúba; inkább azért aggó-dunk, hogy meg tudják-e nyerni a nagy játszmat a külvilág ellen s emberfölötti áldozatuk terhe alatt nem roppannak-e össze időnek előtte. Ezért jut aránylag nagy szerep Marie gyermeki szerelmének Lajos iránt, s ezért kerül bele a cselekvénybe új szereplőként a később megjuhászodó démon, aki Lajosnak kísértés, Marie-nak diadalmas vetélytárs. Jókai. — mélységesen emberi — receptje szerint a diadal nem teljes: Vavel végül boldog lesz, de Marie áldozatul esik, s a nagy cél ködbe foszlik.

Egyébként bármennyire kedveli is *A három királyok csil-lagának*² szerzője a rejtelmeket és a megfejtésre érdemes problémá-kat, elsősorban mégis «korregényt» és — a maga külön értel-mezése szerint való — lélektani regényt kell írnia. A kor adva van Bülau érdekes tudósításaiban: Napoleon kora ez; a lélektani probléma pedig ugyancsak Bülau szuggesztíója szerint: a Bourbon-hercegnő elrejtésével kapcsolatos kényszerhelyzetek pszichológiai kiaknázása.

Az önálló lépések közül döntő fontosságú volt az eishau-seni rejtelemnek magyar földre lokalizálása. Miért épen a Fertő környékén talált alkalmas környezetet a magyar szerző a német rejtelmes történetnek? Erre a kérdésre mi is csak olyan feltevésorral válaszolhatunk, amilyent Bülau szegezett szembe az eishauseni rejtéllyel. Talán azért, mert Napoleon nevét a magyar regényíró szükségszerűen a magyar «napoleoni háborúval» társította, s ez Nyugatmagyarországra irányította figyelmét.³ Nyugatmagyarországnak legérdekesebb, természeti

¹ Ha szükség volna rá s nem lenne amúgy is természetes, Bülau is erre a vágányra tudná igazítani olvasóit: «Die Leser bitte ich, dass sie durch den Reiz des Geheimnisvollen, Abenteuerlichen und Schauerlichen sich nicht verleiten lassen, bei der Betrachtung des wunderbaren Lebens, das ich ihnen vorführen will, den Standpunkt psychologischer Beobachtung zu verlassen; denn von diesem aus betrachtet bietet der Gegenstand... das grösste und reinste Interesse.»

² Érdekes, hogy a bárónő álmerénylői is azzal az elmés szerszámmal másznak be hozzá, amely *A három királyok csillagában* (1894) oly nagy szerepet játszik: «A hátul jött férfiak egyike egy sajátserű eszközt hozott magával, melyet a kisvárosi gyermekek használnak a 'három királyok csillaga' játékánál. Rövid, egymáson keresztül fektetett pálcák sorozata ez, melyek csavarszegekkel a középeiken s a végeiken egymáshoz vannak kapcsolva s ha a két végső pálcát széthúzza az ember, akkor összelapulnak, ha pedig összehúzza, akkor hosszúra kinyúlik az egész, mint egy hágcsó.» (NV. I. 153.)

³ De az is lehet, hogy a Fertőről szóló könyv vagy brosúra volt az időben előbbi ihletforrás. Vagy a sokat és méltatlanul támadott insurrectio védelme volt a kiindulópont, s ennek érdeke talált szerencsés fogót Bülau rejtelmes történetében.

furcsaságai révén legrejtelmesebb tája a hirtelen áradások és épílyen apadások tava, a Fertő. Lehet, hogy Jókai adatgyűjtése véletlenül épen ebbe az irányba mutatott; az sem lehetetlen, hogy a vízi szörnyről¹ olvasván, gondolt a Fertőre, mint a legkevésbé lakott környékű magyar tóra.

A magyar milió és a Fertő költészete határozta meg a regény jórészének kialakulását. Így kapott a nemesi fölkelés — alapos tanulmányok révén — széles, talán túlságosan széles teret a második kötetben. Így elégíthette ki Jókai egy-két jellemző gusztusát, amikor a kerekfejű félemler-félállatnak komoly szerepet szánt,² Marie szinte goethei vágyát az úzás után a világtól elzárt fiatal leány sorsának jellemző mértékévé fejlesztette³ s a magyar mérnöknek, akárcsak *Az új földesúrban*, a vízszabályozás körül kifejtett érdemeiért elismerését fejezte ki.

Mit tett még hozzá Jókai Bülau alapanyagához? Sátán Lacit és a nem teljesen romlott magyar betyár eötvösi költészetét, Mátyás mester magyaros furfangjait,⁴ regényes hangulatú helyzeteket, amilyenek a holdfogyatkozáskor véghezvitt ál-rablótámadás vagy a «démonok és sátánok» harca. Mind e mellett főképp azt, ami minden valószínűség szerint a másodiknak megadott kútforrás számlájára irandó, mert ha Temme vagy más valaki kiszolgáltatta a *Névtelen vár* szerzőjét, azt hisszük, a *Cythere dandárja* c. fejezetben meginduló Bourbon-ellenes cselszövésben kell keresnünk az ő részét. De akármit tartalmaz is ez a második «rejtelmes» forrás, azt hisszük, hogy Jókai a regényesség korában és élete művében szokásos törvényei szerint Bülau alapján is biztos kézzel építhette föl regénye épületét.

Ha Vavel de Versayról föltesszük, hogy egy Bourbon-hercegnőt óvott a felismertetéstől, ebből az következik, hogy az ellenfél — Napoleon — emberei minden erővel és minden

¹ Ilyen csodaszörny a hőse Jókai *Az utolsó tengeristen* c. novellájának is (1854, majd a *Délvirágok* c. kötet, 1856, első darabja). Colán «elvadult arcán sem volt semmi emberi. Haja hosszan lenőtt nyakára, orra kitépült és szája összehúzódott. Szemei gömbölyűre voltak nyílvá, a szempilla soha sem csukódott rájuk, s egész testét valami kemény kéreg lepte el, ujjai közt úszóhártya formára nőtt fel a bőr» stb. S ez a Colán is úgy avatkozik be az emberek sorsába, mint a *Névtelen vár* vízi szörnye: ösztönös bosszúlovót.

² Nagyon szerette a «háromlábú borjú» családjába tartozó furcsaságokat: a noteszek följegyzésein kívül tanu erre egy egész regény: *A Kráó* (1895), ahol a szenvedélytől érintett ember-állat pusztít el egy ellenszenves kultúrmiliót; de tanuk az *Egy játékos, a ki nyér* (1892) gömbfejű, puffadt arcú szörnye is.

³ Jókainak gyermekes örömet okoz az olyan szírenjelmezek összeállítása, amilyen Marie «Melusine-öltözéke».

⁴ Mátyás középúton áll a lángész és az adomák körébe kívánczoló, bolond feltaláló között. Jókai mind a kettőt sokszor rajzolta.

furfanggal küzdöttek ellene. Hol van az ilyen férfihős vérteteiben a rés, ahol megakadhat a csalfaság pengéje? A válasz romantikus recept szerint csak egy lehet: az erős férfit csak női csábítás foszthatja meg erejétől, óvatosságától, eszétől. A nőt védő férfit egy másik nő ejti el, Vavel Lajost Thémire. A *Sámson*-motívum sohasem volt annyira divatos, mint a romantika korában. De a romantikus ellentét, amely az erőt a gyengével győzeti le, még egy közkezen forgó indítékot is belesempész a *Névtelen vár* alapszövegébe: a *tisztító szerelem* motívumát. Thémire-t a teljes siker küszöbén legyőzi Lajos iránt érzett szerelme, és most már visszanyeri érzékét a becsület, a «fair play» finomabb árnyalatai iránt s az ártatlan Marie-t nem hajlandó kiszolgáltatni. Súlyosan vezekel, mindenért megfizet, megérdemli a bocsánatot és a boldogságot. A romantikából táplálkozó francia társadalmi regény és dráma szabja meg Jókai regényhőseinek jellemző attitűdjeit. Amikor Katalin leleplezése után Lajossal találkozik, így kiált fel: «Most itélj fölöttem. — Dobj el vagy emelj fel. — Mind a kettőt megérdemeltem; — megköszönöm» (II. 252. l.). A kései romantikus Coppée, akit Jókai ismert, s aki — kisebb kiadásban — lelki rokona volt neki, épen így beszéltette a bíróság előtt vallomását végző öreg kovácsot...¹

Ha nem tekintjük a második kötet háborús részleteit és a romantikus motívumpár szükségszerű kifejlődését, azt kell megállapítanunk, hogy Jókai kedvét lelte Bülau adatainak minél aprólékosabb és a lehetőségig hiánytalan felhasználásában. Bülau az volt a számára, mint a legendaköltőnek a jellegzetes hegyprofil vagy a hagyományos történeti mag. Nemcsak a földolgot vette a *Geheime Geschichten*ből — azt, hogy egy Bourbon-hercegnő egy férfival külföldön rejtőzik el s hősiessen és ötletesen védi inkognitóját — hanem az I. kötet úgyszólván teljesen Bülau elbeszélését követi, amint azt a megelőző lapok jegyzetei úntig bizonyítják. A felhasználás egészen aprólékos is tud lenni. Jókai a *neveket* lehetőleg mind megtartja s ahol nem használhatja őket abban a szerepben, amely nem illik az általa választott hipotézishez (Bourbon-hercegnő), más szerepet juttat nekik, de nem mond le róluk. Így lesz Van der Valekból bankár és hírszállító, Berthelmy pedig álnév Ferlans, a cselszövő számára, aki azért azonosítja magát a kárvallott férjjel, hogy megölhesse Vavelt vagy közelebb férközzék titkához.² Mivel

¹ A nemes pózok, a hős emberré mélyülése: várva-várt alkalmak a magyar idealista regény mestere számára. Marie örömmel egyszerűsödik «Sofie»-vá. A trónigények pernyévé válnak a nevezetes acélládkában. (II. 162.) Marie úgy örvend ennek! — és nem tud hazája ellen, a francia fegyverek bukásáért imádkozni, akkor sem, ha a francia hazát bitorló képviseli. (II. 15.)

² De a komornyik Henry lesz, nem Philipp(e) Scharre vagy Sparre.

Németországban evangélikus pappal levelezett Vavel, Jókai is evangélikus vidékre tereli regénye cselekvényét.¹ A kikocsizás órája, a lovak színe, a macskák, a kintorna és sok hasonló apróság — mind Bülauból átmentett «realitás» és nagy becsben áll az epikai hitelt sokra tartó magyar mesélőnél.

Az adatok kiszínezése vagy — ha szükséges — átalakítása mind szükségszerű s Bülau elbeszélésének szellemében történik. Már jeleztük, hogy a *Titokzatos történetek* egyik-másik megjegyzéséből milyen sarkalatos jelenetet teljesített ki Jókai. Így lett drámai felvonásvéggé a komornyik vígasztalannak induló haldoklása, amelyre Jókai érdeméből a fejedelmi leány áldása önt végső sugarakat; így lesz az idill hősnője a «macskák fejedelemasszonya». Amikor Henry orvos helyett javasasszonyt kapna, Jókainál azzal utasítja vissza, hogy jól tudja ő, a tudós gróf nem ajánlana vajakost, ha komoly segítség lenne még az ő számára.

Ezer ügyes és hangulatos apróság cifrázza, vésegeti, mélyítgeti Bülau szürke adatait. A jó konyha, a francia borok mellé osztrigát adat Jókai, de a különleges (és esetleg áruló) csemege héját porrá töreti a cselédséggel, nehogy a Fertő mellett szemet szúrjon... Marie fogságát egy nagyon leleményesen kifundált ércredő teszi teljesebbé. Milyen haragos is Vavel Lajos, amikor Marie-nak olyan virág tetszik, amely igazán nem tehet róla, hogy Napoleona imperialis a neve!²

Művészi a magyar miliőbe alkalmazás minden részlete. Vavel megtanul adomázni; az útlevel, amely másutt oly magától értetődő, magyar földön olyan papiros, amelyet kérni sértés; ha a német szabadságharc csalódást hozott Bülau grófjára, mennyivel több izgalmat és csalódást jelenthet a magyar nemesi fölkelés Vavel-Fertőszegi Lajos grófnak, akinek előbb Napoleon proklamációjától kell félnie (mennyi oka volna a magyarságnak, hogy higgyen e proklamációnak s Bécs ellen a franciák császárat támogassa!), aztán, amikor a magyar emberfölötti hűségéről meggyőződött, a hadsereg felszerelésén kell kétségbeesnie!

A magyar közönség izlése kívánta, hogy a szakácsnő törvényes felesége legyen a komornyiknak, és hogy a gróf sohase adja ki védencét feleségének. Lajosa nem lesz abban az értelemben vallástalan, mint a Bülaue, aki megrögzött voltaireiánus.

A művészi ökonómia érdekében köti Jókai ismerős személyekhez Bülau különböző forrásokból származó eseteit. A visszautasított csokor történetét a tisztartó beszéli el, akinek

¹ Ennek is lehet valami tudatalatti része abban, hogy a Fertő vidéke kapta meg a Névtelen várat.

² NV. I. 236. A botanizáló Jókai nem tagadhatja meg magát!

a felesége a csokrot küldte. S egy másik esetet ezzel kapcsol össze, ennek is a tisztartónét téve egyik hőségé. A Bülaunál előforduló orvosokat egyetlen típusra sűríti Tromfszky Fülöp-jében, akinek néhány jellegzetes vonást is kölcsönöz.

A művészi alakítás érzéke változtattatja az éjjeli temetést (a romanticizmus első idejéből való rémdrámái motívum) a Fertő feledhetetlen tájképét megörökítő viharban temetéssé. Amikor mindennek vége, a vihar is elül, s a hold előmlik a szomorú tájon. Igaz: az utolsó jelenés mégis a *Névtelen vár* hűséges Quasimodójáé, a vízi szörnyé, aki eljön kirakni Marie friss sírjára a kereszt jelét.

HANKISS JÁNOS.
